

▪ MEGTANULNI ÚSZNI (KRÚDY GYULA: SZINDBÁD)

Mire csábíthat – s mire nem – egy olyan, sok-sok változó stílusú és témájú szövegdarabból – novellából, ciklusból és regényből – előlépő figura több mint két évtizedes irodalmi 'élettörténete', mint amilyen Krúdy Szindbádja? Arra mindenképpen, hogy az olvasó valamennyi történetben azt a bizonyos Szindbádot keresse, akivel már kezdetben megismerkedett. De ugyanaz marad-e Szindbád a történetek változékony sokaságában? És mit jelent itt 'ugyanannak' maradni?

Hosszú története és időközben gazdag irodalma van annak az elképzelésnek, hogy valaki azáltal lesz az, aki és ami, hogy elmeséli(k).¹ „Életünk [...] egy olyan kérdésekkel teli térben játszódik – írja Charles Taylor –, amely kérdések csak egy összefüggő történettel válaszolhatók meg. Hogy érezzük, kik is vagyunk, szükségünk van annak elképzelésére, hogy hogyan lettünk, és hová tartunk.”² Az Énség – vagy ahogy Paul Ricœur mondja, az „őmagaság”³ – feltétele, hogy csak történetként hozzáférhető. És megfordítva: „[a] törté-

¹ Vö. például Paul Ricœur: *Az én és az elbeszélte azonosság*. Ford. Jeney Éva. In uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Budapest, 1999, Osiris, 373–411. o.; Wilhelm Schapp: *In Geschichten verstrickt. Zum Sein von Mensch und Ding*. Hamburg, 1953, Richard Meiner, 103. sk.; *Erzählte Identitäten*. Szerk. Michael Neumann. München, 2000, Wilhelm Fink; Charles Taylor: *Quellen des Selbst. Die Entstehung der neuzeitlichen Identität*. Ford. Joachim Schulte. Frankfurt/M., ²1996, Suhrkamp, 52–105. o.; valamint lásd jelen kötet *Fikció-önéletrajz. Filozófiai antropológiai vázlat* című írását. 68. ssk.

² Charles Taylor: *Quellen des Selbst*. 94. o. – A továbbiakban a tanulmány valamennyi jelöletlen fordítása a saját munkám. H. E.

³ Ricœur: *Az én és az elbeszélte azonosság*. 373. o.

net rávall az emberre”.⁴ Ha azt kérdezik tőled, ki vagy, hát az vagy, aki lettél. Nos, ami Szindbád ebbéli vélekedéseit illeti, az egyik kései novellából megtudhatni, hogy a ’hajós’ „hitt, remélt szeretett... Azt hitte, hogy szerelmi kalandocskákból lehet összeállítani egy élettörténetet, mint akár a múlt században, holott az élet hallatlanul megkomolyodott.”⁵ Ha hihetünk az „elbeszélte azonosság”⁶ idézett irodalmának, egy élet még megkomolyodott voltában is felépülhet kalandocskákból – ha elmesélik. Hisz az élet komolysága (a ’valóság’) is (csak) illúzió (fikció, azaz mese), s ezzel azért nincsen semmi baj, mert másrészt úgyis az élettörténet (a fikció) az, ami ’van’ – de komolyan! Amiért is Szindbád „elbeszélte azonossága” nemcsak a múltba visszatekintő késői elbeszélő finom távolságtartása ellenére fenntartandó lehetőség, hanem olyan munka is, amelyet az értelmező végez el a *Szindbád* regényes fikciója és a Szindbád-történetek megjelenés szerinti, illetve műfaji sokféleségének valósága között. Akár a maga szakállára és a filológia dacára is.⁷

Szindbád „elbeszélte azonosságának” feltételezése egyébként nemcsak állandóságot jelent a változásban, hanem változást is az állandóságban. Pont ettől *élettörténet*. De vajon mi történik, ha lehetséges „szerelmi kalandocskákból [...] összeállítani egy élettörténetet”? Eljut-e Szindbád két kalandocskája között az A-ról a B-re? Hordoz-e a kalandok mi-

⁴ Schapp: *In Geschichten verstrickt*. 103. o. (Idézi Paul Ricoeur: A hármas mimézis. Ford. Angyalosi Gergely. In uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. 255–309., itt 291. o.)

⁵ Krúdy Gyula: Az óramutató vigyáz az óbudai kisasszonyokra. In uő: *Szindbád*. Összegyűjtötte és szerkesztette, a bibliográfiát készítette, és az utószót írta Kozocsa Sándor. Budapest, 1975, 586. o. – A *Szindbád*-hivatkozások a főszövegben a továbbiakban erre a kiadásra vonatkoznak.

⁶ Paul Ricoeur: *Az én és az elbeszélte azonosság*. 373. o.

⁷ „[I]udomásul kell vennünk – írja Bevezeczy Gábor –, hogy Krúdy nem írt *Szindbád* című könyvet. Ezt a könyvet Kozocsa Sándor alkotta Krúdy műveinek felhasználásával 1957-ben. 1973-ban született a másik *Szindbád*, melyet szintén Kozocsa segített a világra.” Bevezeczy Gábor: *Végső búcsú Szindbádtól* (1957–2002). *Literatura*, 2002/3, 286–287., itt 286. o.

nősege olyan különbséget, ami az A-ról a B-re jutást jelenti, vagy máshol keresendő az élettörténet ragasztóanyaga? A-ról a B-re jutni nem mindig jelenti azt, hogy B-ben jobb, mint A-ban volt – nem azt jelenti, hogy az ember nem kívánczik néha vissza. Az élettörténet nem szükségszerűen fejlődéstörténet, és még az akként felfogott életnek is van egy bizonyos visszafordulása oda, ahonnan kiindult. A soron következő értelmezési kísérlet fenntartja ezt a kettősséget, amennyiben egyrészt 'továbbmegy', és nemcsak Szindbád „elbeszélte azonosságát” keresi, hanem annak dinamikáját⁸ egyenesen fejlődéstörténetként is modellálja, és másrészt e fejlődést mégis visszavezeti a kezdeteihez, folyamatosan emlékeztetve azt eredete meghatározó momentumaira. Ez utóbbiak tekintetében Szindbád tanuló- és vándorévei, amelyekről szó lesz, egy anamnézis története. Ami viszont ennek az anamnézisnek az argumentatív technikáját illeti, Szindbád élete, mint valamiféle a kezdetekhez visszahajló 'nevelődés- és utódlásregény' is, csak úgy jöhet létre, ahogy egy élettörténetet elmesélünk: amiképp az „elbeszélte azonosság” mindig egy kihagyásos-bennfoglalásos megszerkesztettségen alapul, amiképp idéz fel az értelmezés is bizonyos novellákat, miközben másokat figyelmen kívül hagy. Hiszen ahhoz, hogy bizonyos dolgok eszünkbe jussanak, másokat előbb mindenképpen érdemes elfelejteni. Az „elbeszélte azonossághoz” is szükséges néha nem emlékezni, és némely emléket éppannyira ajánlatos egyszerűen kihagyni, mint egy másikat feleleveníteni. Ez történik most majd Szindbáddal is, akinek az olvasóját a *Szindbád* szövegkorpuszának néhány olyan jelentőségteljes pillanatára fogom emlékeztetni, amely néhány másikat más megvilágításba helyez, sőt felejtésre ítéel.

⁸ Az őmagaság Paul Riceeur szerint „dinamikus identitás”, amely időbeli struktúrájának köszönhetően „megkerüli az ugyanaz és a másik dilemmáját”. Paul Riceeur: *Zeit und Erzählung [Temps et récit]. III. Die erzählte Zeit [Le temps raconté]*. Ford. Andreas Knop. 396. o.

Van Szindbád élettörténetének egy mozzanata, amely az *Ezeregyéjszakán* – a keleti pretextuson – és a hajóúton mint nyugati életmetaforán innen egészen konkrétan a víz elementumával tart fenn kapcsolatot. Miféle vizeken siklik Szindbád hajója, és miféle az az utazás, amely éppen vízen történik? Szindbád tudvalevően veszélyes vizeken evez, és pedig tekintettel arra, hogy a múlt századokban az általános műveltség szemmel láthatóan nem foglalta magában az úszni tudást. Joggal szerepel hát a vízbefulladás az olyan közkeletű nyavaják között, mint a „betegség, szemverés, [...] mindenféle szerencsétlenség, reménytelen szerelem és álmatlan éjszaka” (274. o., *Szökés az életből*), s alkotnak a folyóba ugrottak kisebb közösséget, ahol is „a nők [...] a folyamban együtt úsznak a férfiakkal, mélyen a vízben, vagy fel-felemelkedve a folyam színére, midőn ismerős városok mellett elutaznak” (229. o., *Érzélgős utazás*). Korántsem arról van azonban szó, hogy e közkedvelt módszer – „bolondosabb fajta” (115. o., *Szindbád titka*), aki nem ezt választja – statisztikai egyedülállósággal jelölhető. Hiszen nagyjából ugyanennyi szó esik levegő (akasztás, mélybeugrás), illetve föld (mérgezés, föbe lövés) típusú *suicidiumokról* is. Inkább arra gondolok, hogy a vízbefúlás más halálmódoknál kitüntetettebben világít rá a szerelmi halál sajátos *közösségi poétikájára*. Szindbád tanuló- és vándoréveinek megrajzolása pedig éppenséggel valamely – és éppen ehhez a – közösséghez fűződő viszonyában válik lehetővé.

A szerelmi halálnak nem a csalódás a kizárólagos formaképző elve. S ennek bemutatását a bonyolultság kedvéért még csak nem is vizes példákkal kezdeném. Hanem azokkal a „furcsa gerjedelmekkel” (29. o., *Szindbád, a hajós*), amelyek Szindbád vágyait már fiatalkorában a halálhoz fűzik. A halott leány – a „kékszemű teremtés” (uo.) – ajkára lehendő csók, amelynek elmaradása már a nevelődés- és utódlásregényhez fűzendő gondolataim tárgya, az eleven nőkké váló boldogság általi halálban találja meg a maga folytatását

– ott, ahol Szindbád „bűbájos szerelmi mámorban, nőért [mindahányszor H. E.] öngyilkos lett” (14. o., *Tájékoztató*). A történet „jogászfjú korában” (39. o., *Szindbád második útja*) kezdődik, amikor Szindbád Irmát ölelve nem nekrofíliából gondol egyre csak a halott kertészre, „amint [az] mozdulatlanul és hidegen fekszik az ágyon” (41. o., i. m.), hanem mert még bizonyos szempontból tapasztalatlan – „szinte órákig tartott, amíg kellő ereje és bátorsága támadt ahhoz, hogy a leányt karjába vegye” (40. o., i. m.) –, rászorul tehát a másik ember halálában megjelenülő ’külső’ készletésre. Későbbi életében aztán már nem jelent problémát, hogy immár e nélkül magukat a nőket hívja „meghalni [...] vagy elszökni” (214. o., *A felejthetetlen bóké*), hogy szeresse „[a]z őszi liget vérfoltos faleveleit és az elhagyott szélmalmokat, ahol [...] meggyilkolja azt a nőt, akit legjobban szeretett” (13. o., *Tájékoztató*). Bizonyos fajta ’vampirizmus’ is felfedezhető Szindbád halálos kapcsolataiban: a kismadár tölthötte vörösbort „olyan piros, mint amilyen a maga vére lehet” (102. o., *Szindbád titka*), a szegény virágárusleány „kiomlott vére feloldozza őt [Szindbádöt] eddigi balsorsa alól”, amitől is „[c]sillaga újra felragyog” (61. o., *Szindbád útja a halálnál*); gondja van rá, hogy „el ne tévessze[...] se az Andrást, se a Miklóst” (310. o., *A ködmönös nő*), „amikor szellős, hideg kamrákban legkönnyebben felkötik magukat a nők a ruhaszárító kötélre” (305. o., i. m.), és általában szeret sír felett randevúzni (293. o., *Vadkörtefa*). Női partnerei pedig mindenekfölött szeretnek meghalni. „Ha reggelre meghalnék, akkor volnék a legboldogabb” (90. o., *Az álombeli lovag*) – mondja Galamb Irma. „[B]oldog lettem volna, ha akkor elvérzek, meghalok, midőn érted, neked öltözködtem” (279. o., *Szökés a halálból*) – súgja Fáni. Iréne a vonatkozó temetőben „úgy érezte, hogy süllyed alatta a föld, ugyanezért nagy örömmel fogadta a segítségére siető Szindbádöt” (558. o., *Jó és rossz napok Szindbád életében* – kiem. H. E.).

A szerelmi halálnak azonban a vampirizmus csak (egyik) szimptomája. A szerelmi halál ugyanis végeredményben a

boldogság tetőfoka, kis és nagy halál kongruenciája. Ezért aztán még a boldogtalanok is boldogságkeresőben lesznek öngyilkosok. „Szerelem – ismételte lágyan tremolózva, hogy a hallgató azt hihette volna, hogy az előadó öngyilkossági tervének végrehajtása végett jött éppen ebbe a városba, ahol majd egy sírkeresztre ráborulva megtalálják holttestét” (319. o., *A vendéglátás*). Az sem véletlen, hogy ha Szindbád „egy nőt megölelt, azt hitte, hogy azt halála napjáig szeretni fogja” (113. o., *Szindbád titka*). Hisz megölelni és megölni majdnem ugyanazt jelenti. Más kérdés, hogy Szindbádnak egyéb mondanivalója is van a halálról – de előbb a vizekhez.

Ezt a boldogság-vonatkozást lehet ugyanis a vizes példákban is megtalálni. A halált illetően mindenképp megemlítendő ama bizonyos Szindbád gyermekkorából való Fáni, aki „boldogságában” (16. o., *Ifjú évek*) ugrott a Poprádba a malomgátnál. Szindbád „a halált bunkóütésnek lát[j]a, amely esetleg kedvese karjában éri”, s úgy vélekedik, hogy „[l]egalább egy tó vagy egy mély folyam mellett történjék a dolog, ahol nyomban el lehet temetkezni” (228. o., *Érzélgős utazás*). És a deszkakereskedő Szindbád nem másra, mint egy „a szegedi árvíz évében ültetett” (566. o., *Szindbád elmegy deszkát árulni*) akácfára szándékszik magát felakasztani. Ami pedig a szerelmet és a nők iránti vonzalmat illeti, Galamb Irma kacagása a „holdfényben csillámló folyóvizet” (82. o., *A három muskatéros*), „a gyors tavaszi eső csendés[ét]” juttatja Szindbád eszébe „a nyugodt tó tükrén” (79. o., *Az első virág*); a „kismadár” Fánika dalocskája úgy hangzik „mint a buborék a csendes tó vizén” (109. o., *Szindbád titka*). S ennek jelentőségéről sokat elárul, hogy egy másik Fáni „bugyborékoló” nevetése „az élet csendes szépségei helyett” éppúgy „a halálra, az elzűllésre, a megsemmisülésre” (275. o., *Szökés az életből*) hívja fel Szindbád figyelmét, mint ahogy a kismadár dalocskája is akkor idéződik fel benne, amikor egy „magányos sétán” épp „életről, halálról, nőkről és egyéb szomorúságokról gondolkodott” (109. o., *Szindbád titka*). Némely női szemeknek „Duna-mélysége”

(460. o., *A szakácskönyv és a játékosbolt*) van, s némely nők, mint a kékfátyolos, a folyóba hívják Szindbádöt randevúra (230. o., *Érzélgős utazás*). Mindezt figyelembe véve Szindbádnak elég oka volt vagy lett volna életében mindahányszor a halálra. Hiszen e boldogságaspektus birtokában az a bizonyos papiros szelet, amit Szindbád Fáni hiányában a hídról a Dunába dob, s amelyen ez áll „Milyen jó volt őt szeretni!” (273. o., *Szökés az életből*), egyáltalán nem a múltnak és a bánatnak van szánva, hanem – ha szimbolikusan is – ama boldog egyesülést hajtja végre, amelynek jegyében a folyóba megtért férfiak és nők úgy ficáncolnak, mint a hal a vízben:

„És most úsznak együtt a halak hallgatagságával, amelyek az orrukat csodálkozva dörzsölik a szívekhez, szemekhez, [...] [s] lenn a sziget alatt, ahol a folyam kanyarodik, [...] a férfi és női holttestek összetalálkoznak, a zúgó árban érintkeznek, és ha a parton egymás mellé kerülnének, mily különös tekintettel vizsgálnák egymást!” (230. o., *Érzélgős utazás*.)

Sokat olvashatni Georges Bataille-nál efféle kifordult tekintetekről, aki szerint „az öröm azonos a fájdalommal, azonos a halállal”, „a végső gyönyör és a végső fájdalom azonos: [...] [a] lét és [a] halál, a ragyogó távlatra nyíló tudás és a végleges homály egy és ugyanaz”.⁹ S Szindbád narrátorának arra a kérdésre, hogy „ah, itt senki sem kérdi már, hogy »miért«?” (230. o., *Érzélgős utazás*), a legtalálhatóbb válasz (máshol és máskor) talán így hangzik: „*The fish doesn't think. Because a fish knows everything.*”¹⁰

⁹ Georges Bataille: *A szem története. Madame Edwarda. A halott*. Ford. Somlyó György. Budapest, 1991, Európa, 79. o. – Vö. még uo. 49–53. o., valamint I. Michel Foucault *Előszó a határsértéshez* című tanulmányát. Ford. Sutyák Tibor. In uő: *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Debrecen, 1999, Latin betűk, 84. sk.

¹⁰ Goran Bregović: *This is a Film*. In *Arizona Dream*. Rendezte Emir Kusturica. USA, 1992.

A túliságnak, az eksztázisnak ez a vizenyős kéksége végigkíséri Szindbád utazásaiban, onnan, ahol minden a kezdetét vette, ahol egy „világoskék szemgolyó” (15. o., *Iffjú évek*) pillant le a kisdiákra a falról – egy olyan tájon, ahol „[a] hegyek kéksége megközelíti a tenger kékségét” (24. o., *Szindbád, a hajós*) –, egészen odáig, ahol „könnyíti a töredelmet a kéklő messzi-messzi reménység, [...] ha azt a kékséget megpillantjuk lelki atyánk szemében” (798. o., *Purgatórium*). A kék túlvilágiságában szövetségre lépni látszik a gyönyör, a halál és a feltámadás. Mindazonáltal Szindbád elég különösen áll hozzá ezekhez a dolgokhoz. „Meghaljunk? – kérdezte Szindbád, mintegy önmagától. – Én ismerem a halált. Nőknek való” (281. o., *Szökés a halálból*). Ezért a hídról inkább „papír darabka” (273. o., *Szökés az életből*) hull a vízbe, s a „kalapkáján gyöngéd kék fátyollal és szívében mondhatatlan bánattal” (233. o., *Az érzелgős utas*) a Dunába ugrott kedves meghívására pedig Szindbád „[l]assan [óvatosan] leereszkedett a Dunába, hogy megholt kedvesével találkozzon, valahol a sziget alatt” (231. o., *Érzелgős utazás*). Szindbád ugyanis *tud úszni*. – És itt veszi kezdetét az ifjú Szindbád története. Hisz keresett már vízben úgy holtat, hogy szerelmet kapott érte. Ezt az iniciáltörténeté avanszált novellát nemcsak azért érdemes felidézni, mert egy valamirevaló nevelődésregény a gyermek- és ifjúkorral kezdődik, hanem azért is, mert e titokzatos történet az elmondottak tükrében sajátos fényt vet az életútra.

A szóban forgó *Iffjú évek* püpos Gergely pápája, Szindbád iskolatársa és barátja, annyira fontos figura, hogy mindjárt kétszer vezeti be a novella. Először mint olyan fiút, akinek, akárcsak Szindbádnak, választott neve van (16. o., *Iffjú évek*), másodszer pedig annak hangsúlyozására, hogy ez a Gergely pápa akkor és pont akkor élt, amikor „Lubomirski [...] vigyázott a podolini diákokra”, s „Kacsó Róza jókedvvel, ambícióval és kis szerelemmel húzogatta Szindbád haját” (18. o., i. m.). S Gergely pápa rá is szolgál e narratív megtisz-

teltetésre, amennyiben háromszor is Szindbád helyettesévé válik. Szindbád nemcsak a szerelem állapotát helyezi ki Gergely pápa tágra nyitott „fényes lázas szemé[be]”, amely „szinte megbűvölve nézte Rózát fehér háziruhájában, hol meztelen karjain megfeszült az ujjas, és domború keblén a gyöngyházgombok csendesem emelkedtek” (19. o., i. m.), és nemcsak a megcsalattatást, a megcsúfoltatást engedi át figurális másikjának, amelyet követően „Gergely pápa lesütötte a szemét, [...] majd könnyes szemmel távozott az emeletről” (uo.), hanem azt a bizonyos szerelmi halált is kikölcsonzi neki, amelyről az *Iffjú éveket* követő – és megelőző – novellákban annyi szó esik. A fiúk ugyanis azt a kis „fellegecskét” (20. o., i. m.) elmulasztandó, amit Gergely pápa látogatása talán Rózának, talán Szindbádnak, talán Gergely pápának okozott, fürödni mennek a Poprádra. S itt a „nagyszerű és bátor Szindbád társaságában” magát biztonságban érző kis púpos Gergely pápa elmerül „a mély, csendes vízben” (uo.). A hiábavaló mentési akcióból és talán traumából, talán a másikat (viszont) helyettesítő betegségből ébredő Szindbád pedig learatja az esetre ekképp reagáló Róza szerelmét: „A leány rámeresztette csillogó, nagyra nyílt szürke szemét, és az ajkával az arcába súgta: – Te egy hős fiú vagy. És ezért most már örökké szeretni foglak” (22. o., i. m.).

E ponton meg kell jegyezni, hogy az itt vázolandó szindbádi nevelődésregénynek ez az iniciális gyermekkori emléke nem áll egyedül a műfaj történetében (mi több, Krúdy életművében sem),¹¹ sőt elkülönülésében nagyon is támaszkodni látszik műfajalapító elődjére. Van ugyanis Johann Wolfgang Goethe *Wilhelm Meister vándorévei* című regényének egy hasonlóan mélyreható vizes és egyben szerelmi ősjelenete. Wilhelm Meister a jegyesének, Natalie-nek írott levelében a gyermekkorából hívja elő az itt a Szindbáddal való párhuzam kedvéért röviden felidézendő eseményeket.

¹¹ Vö. Krúdy gyermekeknek szánt kisregényének, *A Poprád lelkének A Poprád elviszi Vilmost* című fejezetével. In uő: *Magyarország aranykertje*. Szerk. Udvarhelyi Dénes. Budapest, 1985, Móra, 126–134. o.

A különös történetben a gyermek Wilhelmet először és egyszerre érinti meg „a barátság s a szerelem előérzete”.¹² A szüleivel a pezsgő tavaszban tett vidéki kiruccanáson a tilalom ellenére fürödni megy egy barátjával. A fürdésbeli eseményekről Wilhelm így számol be:

„A kavicson gyorsan levetkeztem, s bemelegkedtem a vízbe, nem mélyebben persze, mint ahogy az enyhén ereszkedő talaj engedte; társam [...] maga odébb sodródott, visszatért, és ahogy azután kibukkant a vízből, [és] fölegyenesedett, hogy a napfényben így szárítkozzék, azt hittem, háromszoros sugárzás vakítja a szemem, oly szép volt az emberi alak, melyről fogalmam sem volt addig”.¹³

Az elmondottak alapján aligha véletlen, hogy ezután „[g]yorsan felöltöztünk, de továbbra is mezítelenül álltunk egymás szeme előtt, a lelkek vonzalma volt ez közöttünk, [és] tüzesnél tüzesebb csókokkal pecsételtük meg örök barátságunkat”.¹⁴ De ezzel még nincs vége az erotikus kalandoknak, mert Wilhelm a fürdőt követően pedig „szép [...], szőke, szelíd”¹⁵ társnőjével sétálgat egy tavaszba borult kert bokrai között – „meghitten ballagtunk, csakhamar egymás kezét fogtuk, és ennél jobbat nem is kívánhattunk volna magunknak”¹⁶ –, és ha mindezt egybe vesszük, joggal fűzi történetébe azt a „megjegyzést”, hogy „életem során a kívüllátnak ez az első kivirulása maradt számomra a tulajdonképpeni őstermészet”.¹⁷ Ám Wilhelm Meisternek a (férfiúi) erotikát már nem sikerül az „eszményi”¹⁸ (női) szerelemmel egyesítenie: a beszámolóra – talán gyónásra? – visszavárt barát egy sikertelen rákászat áldozatául esik, és több társával a folyóba fúl. És már a vezeklő jellegű újraélesztés sem

¹² Goethe: *Wilhelm Meister vándorévei, avagy A lemondók*. Ford. Tandori Dezső. Budapest, 1983, Európa, 292. o.

¹³ Ua. 291. o.

¹⁴ Ua.

¹⁵ Ua. 292. o.

¹⁶ Ua.

¹⁷ Ua. 293. o.

¹⁸ Ua. 292. o. – Az eredetiben ugyan nem ez áll (hanem egyszerűen „beneidenswert”), de itt a fordítás bizonyos szempontból eredetibb az eredetinel.

segít, midőn „széles mellkasát elárasztottam könnyeimmel [...] és becsaptam magam az így élesztett meleggel”.¹⁹

Nos, Wilhelm Meistert a gyermekkori trauma, amelyről a kedvesének beszámol – akit mellesleg a *Vándorévek*ben egyszer sem lát, sőt a „lemondók” projektumát követve egyenesen kerül –, arra készíti, hogy lelkiismereti okokból a seborvosi hivatást válassza, s e döntés olyannyira gyümölcsözőnek bizonyul, hogy tanuló- és vándorévei végén saját fiát éleszti újra a vízbefúlásból.²⁰ Csoda-e hát, ha a párhuzamos történet Szindbádnál is következményekkel jár? Éspe-dig (ugyancsak) szerelmi következményekkel. Itt férfi-női viszonylatban a *Wilhelm Meister*hez képest ugyan épp fordítottan határozódnak meg az értékek, de Szindbád sem egyesíti a (női) erotikát a (férfiúi) eszményi szerelemmel – mi több, nem is akarja egyesíteni. Épp ellenkezőleg: mintha szét akarná választani. Azt mondhatjuk ugyanis, hogy talán e gyermekkori történetből eredeztethető, hogy Szindbád elkövetkező élete során bizonyos szempontból immunis a szerelemre. Ha a trauma felől közelítünk, azért, mert nem tud vagy nem akar szeretni, ha a jól sikerült helyettesítés felől, azért, mert már fiatalon megtalálja a módját a szerelmi halál – „[a]z öngyilkos szerelem, a minden ízében remegő vágy, a forró hullám, az észvesztő kísértés” (405. o., *Útközben*) – sikeres elkerülésének. Annyi biztos, hogy az *Ifjú évek*ben a meleg színek felett győzedelmeskednek a hidegek; a piros ministráló ruhában meghódított Kacsó Anna helyébe, akinek történetével a novella a látványosan feltett elbeszélői kérdés ellenére – „Hogyan is volt ez a dolog teljes bizonyossággal?” (17. o., *Ifjú évek*) – is tökéletesen adós marad, Kacsó Róza kerül, akinek arcán a novella végén teendő

¹⁹ Ua. 295. o.

²⁰ S ott mintha a gyermekkori történet folytatódna: „Visszatért az élet; a szerető seborvosnak alig volt ideje, hogy a kötést megerősítse, már élénken talpra is szökken az ifjú, éles pillantást vetett Wilhelme, s kiáltott ekképp: Ha élnem kell, hadd éljek hát veled! – E szavakkal a felismerő a felismert férfi nyakába borult, keservesen sírt megmentőjének keblén. Így álltak ott, egymást szilárdan ölelve, mint Castor és Pollux, fivérékként, kik Orkhosznak választútján kiértek a fényre.” Ua. 496. o.

szerelmi vallomásig úgy hamvad el a pirosság (18. o., 22., i. m.), ahogy a víz mélyén Gergely pápát kereső Szindbád elől „a piros pisztráng ijedten suhant tova” (21. o., i. m.). Kacsó Róza Szindbád számára a halál arcát ölti magára. És megfordítva, Szindbád erotikuma Róza számára a halálhoz kötődik. A szerelem egyszer s mindenkorra eljegyz magát a halállal, ettől fogva mint szerelmi halál tárja fel a maga lényegét. Bizonyos szempontból Szindbád ebből az iniciális történetből már akként lép elő, akinek lelki alkatához egész életében hű marad. Akként, akit egyrészt örökké szeretnek, és aki másrészt *ehelyett* örökké csak a halállal fog vesződni. Aki, akár csak Wilhelm Meister, a „lemondókhöz” csatlakozott.

A tanulóévek ily módon meglehetősen gyorsan véget érnek, de csak azért, hogy helyet adjanak a vándoréveknek. Szindbád vándorlása ettől kezdve a 'kulturált', társadalmiasult, esztétizált²¹ ember (akaratlan) munkálkodása a vizes szerelem mély, természetes, pusztító ösztönösségén. Szindbád hajós, aki *technéje* segítségével szeli át az óceánokat, felfedező, akinek utazásai nyomán kirajzolódik a szerelmi Magyarország monarchiás, majd csonka térképe, és kultúr-antropológus, akitől cseppet sem áll távol a „résztvevő megfigyelés”.²² Aki minden apróságra figyel, és mindenkivel szót ért. De Szindbád útja mégis inkább elkerülő út. Esztétizáló tekintete formagazdagsággá változtatja, megszelídíti, megszárogatja, felöltözteti, *kultiválja*²³ a szerelmet. Hisz a

²¹ Lásd a 'kultivatorikus' társadalomkép és az esztétikum összefüggésének egyik klasszikusát, Friedrich Schiller *Levelek az ember esztétikai neveléséről* című értekezését. Ford Szemere Samu. In uő: *Válogatott esztétikai írásai*. Szerk. Vajda György Mihály. Budapest, 1960, Helikon, 167–277. o.

²² Vö. Martin Fuchs és Eberhard Berg ismertetőjével Bronislaw Malinowski módszeréről. Martin Fuchs – Eberhard Berg: *Phänomenologie der Differenz. Reflexionsstufen ethnographischer Repräsentation*. In *Kultur, soziale Praxis, Text. Die Krise der ethnographischen Repräsentation*. Szerk. Eberhard Berg – Martin Fuchs. Frankfurt/M., 1995, Suhrkamp, 11–108., itt 29. sk.

²³ A 'kultúra' azon 'eredeti' értelmére támaszkodom, amely szerint a kultúra természetes adottságok művelése, 'kultiválása', pl. *agri culti*, a föld művelése, *cultura animi*, a lélek művelése, *cultura dolorum*, a fájdalom művelése stb. Dirk Baecker: *A társadalom mint kultúra*. Ford. Karádi Éva. *Magyar Lettre Internationale* (38), 2000/ősz, 7–9., itt 7. o.

mezítelenség ama szerelmi halál közösségi voltára emlékeztet. Amelyben mindenki közösködik, a víz (ősi) közegében. „Ám ruhátlanul egyformák a nők, s a boldogtalan Szindbád erre sohasem gondolt” (14. o.) – mondja róla a *Tájékoztató*. Valóban nehéz úgy annak eldöntése, mit s mit nem gondol Szindbád azokról a feltételekről, amelyek között életét végigjárja, hisz leeffektívebb nevelőjének végső soron egy traumatikus élmény bizonyult. Ám ’kultivatorikus’ munkájának középpontjában a természet megzabolázásának mégiscsak az a legkényesebb kérdése áll, hogy miképpen lehet a (szerelmi) halálon győzedelmeskedni. S erre Szindbád sajátos, ugyancsak az *Iffjú években* tanult stratégiát tesz magáévá: az élet nem szerelmi, a természet öngyilkos vadságával és formátlanságával sújtott, hanem ’kulturált’ átmentését a halálon túlra. Ahol a hasznos és a szép (a kellemes) egybeesnek. Ahol a névtelen közösségi lényeket olyanok váltják fel, akik névre hallgatnak, és akiket, hogy, hogy nem, ugyan csak Szindbádnak hívnak. A nevelődésregény átmegegy ’utód-lásregénybe’.

▪ A MŰ-SZINDBÁD

Ennek egyik legbeszédesebb epizódja *Az életmentő kékfestő* története. Gergely pápa helyett itt egy másik volt iskolatárs tér vissza, szó szerint a folyóból, „[c]sak amúgy kötényesen, felgyűrt ingkarokkal és térden felül érő csizmában, amelyben vásznait szokta áztatni a Poprádban” (355. o., *Az életmentő kékfestő*). Ez a kékszemű ember és „derék kékfestő” (357. o., i. m.) Gergely pápához hasonlóan Szindbád többfunkciós helyettese. Átvállalt gyónásaival Szindbád túlvilági reprezentánsa, életmentő feladatkörében pedig Gergely pápa inverz reminiscenciája.²⁴ Annál különösebb az a

²⁴ „Én sohasem tudom neked elfelejteni – emlékezik vissza Szindbád –, hogy valamikor az életemet mentetted meg. Kihúztál a lékből, ahová bezuhantam” (356. uo.).

kapcsolat, amelybe a két férfi Marikával szemben keveredik. Bizonyos szempontból itt is az *Iffú évek* kapcsolatrendjének megfordításáról van szó. Míg Kacsó Róza Szindbád kedvese volt, Marika Valentin szerelme, majd felesége. Csak-hogy amíg Gergely pápa (a kapcsolatból kirekesztett) harmadikként annak idején a rosszabbik felét vállalta át a dolgoknak, itt úgy tűnik, hogy Szindbád ugyanakként mégis a jobbik felét birtokolhatta – amennyiben nem birtokolta, talán el sem csábította Marikát. Gergely pápa és Valentin egyaránt a rövidebbet húzták, azzal a különbséggel, hogy míg annak idején Szindbád kedvese volt a vágy tárgya, Valentin történetébe érve a hajós már ettől a 'funkcionális' tehertől is megszabadult. A szerelem dolga és következményei egészen Valentinra maradtak.

De mi történt Marikával? „Hullaszínű öregasszony” (359. o., i. m.) lett belőle, „látomány”, „amely régi házak padlásairól, pincéiből, kéményeiből jöhetett elő” (uo.). A halálos szerelem intézményesen élve-halva. Szindbád Marikával szembekerülve mintegy a halálhoz viszonyuló házasság lét tapasztalatát szerzi meg. Traumatikus viszontlátás a halállal, pokoli jelenet, ahol ismét végig kell nézni, amint az ember másikának a hóna alá nyúlnak: „Nem engedem, hogy megrontsa ezt a jó embert – mondá végül [Marika] olyan hangon, mintha szeget vernének a koporsóba. És a hóna alá nyúlt a kékfestőnek” (uo.). Ismét a másik áldoztatik fel, megismétlődik a Szindbád egész életét meghatározó (vizes) ősjelenet. Szindbád hajója biztos fedezékéből nézheti, amint a másikat lehúzzák a mélybe. Marikából nem sikerülhet „kiűz[ni] az ördögöt” (uo.), amire cserébe Valentin kéri meg Szindbádot, s amit melleleg a kékfestő egy műhelybéli új legénye bújtatott az asszonyba, hisz a szerelmi halál egyébként is nőknek való: „[m]indig csak rosszul sülnet el a dolog, ha az asszonyok idő előtt az üzletbe avatkoznak” (360. o., i. m.) – summázza a dolgot Szindbád.

Ám a novella utolsó mondatában mond valami nagyon furcsát is a fiának: „Nem, még az én bűneim sem érnek meg annyit, hogy ezért engem te megváltsál” (uo.). Miért vonat-

koztatja Szindbád hirtelen azt a saját fiára, amire ismét a kékfestőt kérte volna meg? És mit jelent e visszavonás? Az utódlásregény *mimetikus* lényegére, egy 'másfajta' más általi fennmaradás projektumára tapinthatni rá e helyen. Szindbád 'kultivatorikus' munkája a halálon egy olyan átruházásba (végrendelkezésbe) torkollik, amely már nem helyettesekre és dublőrökre irányul, hanem tökéletes utánzatokra: utódokra, akik nem esnek áldozatul a szerelmi halálnak. Szindbád itt már nemcsak a túlélő individuális (vagyis saját), hanem a túlélés társadalmiasult (férfias) meg- és fennmaradásán is munkálkodik. E célnak megfelelő utódot pedig éppenséggel a természet megzabolázásával, a (nőknek való) szerelem megkerülésével kell teremteni. Vagyis úgy, hogy közben *meg kell úszni a halálos szerelmet*. Az utódlásregény a nevelődésregény folytatásaként a halállal való versenyfutásban hosszútávú életmentő stratégiák kidolgozására irányul. S ennek legfontosabb figurája Szindbád fia. De hogy szerepét megértsük, érdemes körbevenni az (ön)ismétlés nem natális típusú egyéb alakjaival is.

Családról, anyaságról, apaságról a Szindbád novelláiban általában kevés szó esik. „Istenem, ha nekem gyermekeim lennének – sóhajt fel Szindbád *A gyermekek szemében* –, [m]indig a hátamon hordanám a kölykeimet, a kerti fűvön játszanék velük, és az ingecskejüket megvarrnám... Szépséges kis lelkecskéjükbe nézegetnék, mint az ábrándos vándor a tengerszembe” (241. o., *A gyermekek szeme*). Hazudik, mint a vízfolyás, és teljes joggal, mert ha a kicsinyke tengerszem nem is óceán, de igen önfeláldozó mélységekbe lehet benne elmerülni. A szerelmi halálon túli élet szempontjából sokkal hatékonyabbak azok az utódok, akik inkább pont olyanok, mint a szüleik, legfeljebb kicsiben. Ilyen például Anna lánya az Első utazásban: „Igen, ő volt az, Anna: a régi szép, kacér és nevetgélő Anna – vagy legalábbis a leánya” (34. o., *Szindbád, a hajós*). Aztán ilyen a *Negyedik úton* „Amália vagy legalábbis a lánya” (54. o., *A hídon. Negyedik út*). És ilyenek az *Iffjú években* a kis „vörös szakállú és torzonborz külsejű” (15. o., *Iffjú évek*), kékszemű Lubomirskik. Fontos aztán, hogy az

ilyen kis utánzatok annyira problémás módon fűződjenek a vérségi származás szerinti – és a 18. század óta polgárinak nevezett²⁵ – családmodellhez, hogy fel-, illetve meg se ismerjék felmenőiket. „Az apám képe. Katona korából való képe – mondja a barna kis cukrászné. Szindbád hosszasan, elmerengve, álmodozva nézte a saját képét a medaillonban” (55. o., *A híd*). És ugyancsak ilyen álmodozva meditálnak „az »öregek« [...] a fiatalok sorsáról” (348. o., *Valamely szívhez szóló történet*), miközben az egy apától származó két gyermek egymással kedvesen enyeleg. Az utódlás e formájának nem a vérségiség a jelentőségteli mozzanata. Inkább hasonlóságon, mint érintkezésen alapuló öröklésstruktúra.

Egy ilyen metaforikus (hasonlóságon, de nem azonosságon²⁶ alapuló) átvitel gyümölcse Szindbád fia is. A „bizonyos véletlen körülmények folytán feltalált és most utazásaiban mindenfelé magával cipelt”, „[k]acsafarkhajú, akácfa növésű, az élet bámulatában kerek szemű [...] törvénytelen fiú” (343. o., *Valamely szívhez szóló történet*), akinek nevelődésregénye egyben Szindbád utódlásregénye is, bizonyos szempontból már Szindbádnak öltözve ugrott ki anyja öléből. Skorpióban született, „akár az apja” (345. o., i. m.), és „[m]ár most is úgy kunkorodik a haja, mintha legalábbis valami nő pedergetné álmatlan éjszakáján” (344. o., i. m.) – vélekedik a fogadósné. Fiával való céljairól pedig Szindbád így nyilatkozik:

„Elhibázott életemet akarom jóvátenni. A fiamat akarom boldoggá tenni, mert egész életemben szenvedtem a nők miatt. Hol ezért, hol amazért voltak halálsejtelmeim, csodálatos dolog, hogy életben maradtam” (365. o., *Legjobb olyan asszonyt elvenni, akinek az első urát felakasztották*).

²⁵ Vö. Albrecht Koschorke: *Körperströme und Schriftverkehr. Mediologie des 18. Jahrhunderts*. München, 1999, Wilhelm Fink, 20. sk.

²⁶ A metaforikus művelet „energiája feltételezi, hogy a hasonlóság nem lehet azonosság”. Vö. Jacques Derrida: A fehér mitológia. A metafora a filozófiai szövegben. Ford. Boros János – Csordás Gábor – Orbán Jolán. In *Az irodalom elméletei*. V. Szerk. Thomka Beáta. Pécs, 1997, Jelenkor, 5–102., itt 51. o.; részletesebben lásd jelen kötet *A tigris, amely oroszlánként küzdött. A 'kulturális szöveg' metaforájáról* című tanulmányában. 192. o.

E néhány sor Szindbád szerelemelkerülő életprojektumának – s egyben a nevelődésregénynek – tökéletes foglalata. A fiú, „akit Szindbád öregségére felszedett” (343. o., *Valamely szívhez szóló történet*), kétszeresen is hivatott arra, hogy apja örökébe lépjen a túlélésben. Először is túl kell élni a szerelmet, s ennek az öreg Szindbád, aki fia tanítására vállalkozik, igen nagy mestere. „Azt akarom, hogy tanulja meg az életet – felelt ásítva Szindbád. – Én a szemléltető oktatásnak vagyok a híve, mert tudom, hogy fiatalembernek hiába beszél az ember, nem hiszi el úgysem” (347. o., *Valamely szívhez szóló történet*). Ennek köszönhetően a mű-Szindbád „atyja nevében szerelmesleveleket intéz [...] bizonyos nőkhöz” (406. o., *Pénzzel járják a búcsút*), és el-elkísérgeti külön-különb útjaira, sört hoz, beteget ápol – és figyel. Néhanap kiházasítják, néhanap összeadják az öreg Szindbád szerelmeivel. Aztán amikor eljön az ideje, nagyot ugrik: „Orsolya, takarodj ágyat húzni a vendégeknek! – Én majd segítek – ajánlkozott Szindbád fia, olyan elszántsággal, mint azt bizonyos körülmények között atyjától tapasztalta” (349. o., *Valamely szívhez szóló történet*). Másodszor viszont le kell győzni a halált, s ennek a szerelmet elkerülő útja Szindbád utódlás- és a mű-Szindbád azt szupplementáló nevelődésregényében már nem a dublőrön, hanem épenséggel az utódon, egy ezúttal nem pusztulásra ítélt, hanem túlélésre szánt helyettesen át vezet. Ezért nem válthatja meg Szindbád fia az apját abban az összefüggésben, amelyben a kékfestő Valentin és Gergely pápa szerephez jutott. Szindbád a fiát arra szánja, hogy felcserélhető legyen az apjával, hogy zavartalan legyen a Szindbád-folytonosság, a „miméma”,²⁷ az utánpótlás, a duplum feltűnés nélkül váltsa fel az eredetit. *Szindbád fia egy iterálódó Szindbád*. Ki kell cselezni a halált, s a halálon túli élet akkor köszönt be, ha már nem lehet és nem is érdemes megkülönböztetni az eredetit és a hamisítványt. Szindbád fia a Dunába dobott szerelmes „papiros darab”. Szindbád fia „Szabó Szindbád”

²⁷ Uo.

(536. o., *A féktelen szenvedély történetéből*), egy tökéletes klón, akinek hatékonysága már egy szép (rendezett, esztétikus, kulturált) jövőjé.

És egyáltalán, vajon eredetinek tekinthető-e ebből a szempontból Szindbád maga? Hiszen Szerenádi Szerafin ugyanúgy, ugyanarra tanítgatja a gyermekeket (nevezetesen, hogy: „[1]egjobb olyan asszonyt elvenni, akinek az első urát felakasztották”, 371. o., *Legjobb olyan asszonyt elvenni, akinek az első urát felakasztották*); és nem öreg Szindbádok voltak-e Szindbád nevelői: az író Portobágyi, valamint Ketyényi Nagy Sámuel? (*Egy régi udvarházból, Az első virág, A három muskatéros.*) Aztán szó esik még egy bizonyos Kandúr Gyula „sorozatos művei[ről]” (401. o., *Útközben*, kiem. H. E.), akit „korhely, elvetemedett embernek mond[anak], aki már sok alkalmat adott arra, hogy miatta a nők kétségbeesésükben felkeressék a maguk felekezetének papját” (uo.). És Szindbád ennek a Kandúr Gyulának a könyvügynöke, papirosdarab-terjesztő. És az öreg Szindbáddal egyidejűleg mászkál még a pesti kocsmákban egy bizonyos Krúdy úr is (297. o., *Vadkörtefa*). Valahol e ponton, ahol a papirosdarab-módszer a manufaktúris utódlás-stratégiából a „technikai sokszorosíthatóság korszaká[ba]”²⁸ váltott, Szindbád esztétizáló, illetve ’kultivatorikus’ törekvései is elérik a lehető legnagyobb együttállásukat. A folytonossággal tehát nincsen baj. Utánnymatokban (mimézisben) és utánzatokban (mimémákban) pedig nincs hiány.

Amiképp a tanulóévek és a nevelődésregény mindjárt az *Ifjú években* véget érnek, akképp akkorra, amikor Szindbád fiához egyáltalán eljutottunk, csalafinta módon már az utódlásregény is régen befejeződött. „Senki se halt meg szerelemből” – okítja az öreg Szindbád a *Valamely szívhez szóló történetben Vénuszt* (ki mászt?). „A mi életünk, férfiaké, végre akkor a legnagyobb, amikor kísértetekké váltunk”

²⁸ Vö. Walter Benjamin: A műalkotás a technikai sokszorosíthatóság korszakában. Ford. Barlay László. In uő: *Kommentár és prófécia*. Budapest, 1969, Gondolat, 301–334. o.

(350. o., *Valamely szívhez szóló történet*). – Nos, kísértetként ért véget legelőször az utódlásregény. Szindbád ugyanis kísértetként egyaránt megszabadul a szerelem és a halál gondjaitól. Mert a kísértet, az eszményi mű-Szindbád, „kacsingat a mennyország felé”, s közben „[h]azudik, mint minden élő ember” (814. o., *Purgatórium*). S mivel a kísértetek, e tökéletes mimémák, sorozatosan (és folytatásokban) visszajárnak, a vándorévek végének még csak vége sincs.

(2002/2003)